

Pakistan Gezi Notları

Pakistan Travel Notes

Murat AKIN

Doç. Dr., Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelam Anabilim Dalı
Assoc. Prof., Zonguldak Bülent Ecevit University Faculty of Theology Department of Kelam
Zonguldak/Türkiye
murat.akin@beun.edu.tr
ORCID: 0000-0003-1276-9215

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types : Gezi Notu / Travel Note
Geliş Tarihi / Received : 24.09.2024
Kabul Tarihi / Accepted : 27.11.2024
Yayın Tarihi / Published : 16.12.2024
Yayın Sezonu / Pub Date Season : Aralık-December
Cilt / Volume: 11 • Sayı / Issue: 2 • Sayfa / Pages: 505-512

Atıf / Cite as

Akin, Murat. Pakistan Gezi Notları. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 505-512.

Doi: 10.33460/beuifd.1555139

İntihal / Plagiarism

Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Yayın Hakkı / Copyright

Yazarların dergide yayınlanan çalışmalarını **CC BY-NC 4.0** lisansı altında yayımlanmakta ve telif hakları bu lisansın hükümlerine tabi olmaktadır.

*Authors publishing with the journal is licensed under the **CC BY-NC 4.0** and their copyright is subjected to the terms and conditions of this license.*

Öz: 2-4 Ağustos 2024 tarihlerinde, Peşaver Üniversitesi tarafından düzenlenen Uluslararası "21st Century Challenges: Equity, Access and Inclusion in Education" (21. Yüzyılın Zorlukları: Eşitlik, Erişim ve Eğitimde Katılım) Sempozyumu'na, Düzce Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nden değerli dostum Doç. Dr. Taner Atmaca ile birlikte davetli konuşmacı olarak katılma fırsatı bulduk. Bu vesileyle, Pakistan'ın önemli şehirlerini de kapsayan kültürel bir seyahate çıkma imkânımız oldu. Bir haftalık bu kısa süreyi en verimli şekilde değerlendirebilmek adına her günü bilimsel ve kültürel gözlem ve geziyle dolu bir programla planladık. Pakistan, hem İslam medeniyetinin derin izlerini taşıması hem de uzun yıllar sömürgeci ülkelerin baskısı altında kalmış bir ülke olması nedeniyle bizim için özel bir anlam taşıyordu. Bu nedenle, orada geçirdiğimiz süreyi dolu dolu değerlendirmeye ve Pakistan'ı olabildiğince tanımaya çalıştık. Bu yazıda, sempozyum ve kültürel gezi sırasında dikkat çeken bazı noktaları paylaşmayı amaçlıyoruz.

Anahtar Kelimeler: Kelam, Pakistan, Gezi, Muhammed İkbâl, Peşaver.

Abstract: On 1-6 August 2024, I attended the International "21st Century Challenges: Equity, Access and Inclusion in Education" Symposium organised by the University of Peshawar on 1-6 August 2024 as an invited speaker together with my dear friend Assoc. Prof. Taner Atmaca from Düzce University Faculty of Education. On this occasion, we had the opportunity to go on a cultural trip including important cities of Pakistan. In order to make the most efficient use of this short period of one week, we planned each day with a programme full of scientific and cultural observations and excursions. Pakistan had a special meaning for us both because it bears deep traces of Islamic civilisation and because it was a country that had been under the oppression of colonial countries for many years. Therefore, we tried to spend our time there to the fullest and to get to know Pakistan as much as possible. In this article, we aim to share some of the highlights of the symposium and cultural excursion.

Keywords: Kalam, Pakistan, Travel, Muhammad Iqbal, Peshawar

Sempozyumdan...

Organizasyon hakkındaki görüş ve duygularımı aktarmadan önce, organizasyon komitesi başkanı Sayın Prof. Dr. Hafiz Muhammad Inamullah'a (Institute of Education and Research, University of Peshawar, Peshawar/Pakistan) içten teşekkürlerimi sunmak istiyorum. Organizasyon her açıdan son derece başarılıydı. Gerçek anlamda öğretici ve eğitici bir bilgi şöleni havasında geçti. 21. yüzyılda eğitimin karşılaştığı sorunların ele alındığı bu etkinlikte, konular ağırlıklı olarak günümüz eğitim sistemi ile ilgiliydi. Katılımcılarla tanışma fırsatı bulmak ve onlarla gerçekleştirdiğim sohbetlerden de en az sempozyum kadar faydalandığımı belirtmeliyim. Özellikle alanlarında uzman olan Prof. Dr. Arşad Ali ve Dr. Muhammad Naeem Butt ile tanışmak benim için oldukça değerliydi.

Sempozyumun genel anlamda verimli ve başarılı geçmesine karşın, konuşmacılara yönelik bir eleştirimi de paylaşmak isterim. Pakistan'da bulunduğumuz günlerde, Gazze'de aylardır süren soykırım tüm şiddetiyle devam ediyordu. Ancak konuşmacıların neredeyse hiçbiri bu konuyu gündeme getirmedi. Katılımcıların büyük çoğunluğunun Müslüman bilim insanları olmasından dolayı bu meseleye daha fazla duyarlılık göstereceklerini ve en azından gündeme getireceklerini düşünüyordum. Ne yazık ki böyle bir durumla karşılaşmadım. Ben söz aldığımda ise, "Bilim ve ahlakın birlikte ilerlemesi gerektiğini, ahlakın bilimden ayrılması durumunda bilimin insanları daha hızlı yok etmeye odaklanabileceğini" ifade ederek Gazze'de ahlakın tamamen devre dışı bırakıldığını ve bir soykırımın işlendiğini dile getirmeye çalıştım.

Yaptığım konuşmaya kısaca değinmek gerekirse; sempozyumun temasına uygun olarak "21. Yüzyılda Ailenin Din Eğitiminde Karşılaştığı Problemler ve Bazı Çözüm Önerileri" başlıklı bir sunum gerçekleştirdim. Konuşmamda, içinde bulunduğumuz çağda hızla gelişen bilim ve teknolojinin neden olduğu köklü

değişimlere tanıklık ettiğimizi ve bu değişimlerin ciddi boyutlara ulaştığını vurguladım. Dünyanın her yerinde teknolojik, sosyal ve kültürel değişimlerin etkisiyle toplumlar ve aileler arasında bir kutuplaşma ve farklılaşma süreci yaşandığını ifade ettim. Bu farklılıkların bireyin, ailesinin ve toplumunun hayatına olumsuz yansımalar yaptığını belirttim. 21. yüzyılda eğitimin tüm alanlarında karşılaşılan zorlukların yanı sıra ailede din eğitimi konusunda da çeşitli zorlukların var olduğuna dikkat çektim. Bu bağlamda, medya platformlarının özellikle çocuklar ve aileler üzerindeki etkisine değindim; televizyon, internet ve sosyal medyanın aile içi din eğitimi üzerindeki etkilerini ele aldım. Son olarak, doğru bir din eğitimi için bazı çözüm önerileri ve prensipler sunarak konuşmamı tamamladım.

Pakistan'dan...

Pakistan'ın tarihine kısaca değinmek, yazının devamı için faydalı olacaktır. Ülkenin tam adı Pakistan İslam Cumhuriyeti'dir. Her ne kadar ülkede temizlik ciddi bir sorun olarak görülse de "Pakistan" kelimesi "temiz ülke" anlamına gelir. Bir diğer görüşe göre ise "Pakistan" adı, ülkedeki eyaletlerin baş harflerinden türetilmiştir: Pencap, Afgan (Kuzeybatı Serhad Eyaleti), Keşmir, Sind ve son olarak Belucistan'ın son eki. Pakistan'da iki dil kullanılmaktadır: İngilizce ve Urduca. Halk genel olarak Urduca konuşsa da resmî işlerde İngilizcenin kullanıldığını öğrenmek beni şaşırtmıştı. Ancak, sömürgeci devletlerin en önemli özelliklerinden birinin, sömördükleri ülkelerin dillerini yok etmek olduğunu hatırlayınca bu duruma şaşırılmamam gerektiğini anladım.

Pakistan, Endonezya'dan sonra dünyada en fazla Müslüman nüfusa sahip ülkedir. 1947'den önceki tarihi ise Hindistan ile ortaktır. İngiliz sömürgesi altında yaşayan Pakistanlı Müslümanlar, uzun zamandır bağımsız bir devlet kurma arzusundaydılar. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından İngiltere'de iktidara gelen İşçi Partisi, artan kamuoyu baskısı nedeniyle Hindistan'dan çekilme kararı aldı. Bu karardan sonra, Pakistan'ın kurulma planı açıklandı ve hem Hintliler hem de Pakistanlı Müslümanlar tarafından kabul gördü. Böylece, İngiltere Parlamentosu bu planı 19 Temmuz 1947'de onayladı ve 14 Ağustos 1947'de Pakistan resmen bağımsızlığını kazandı. Bizim Pakistan'da bulunduğumuz tarihler de Ağustos ayına denk geldiği için, bağımsızlık kutlamaları için yapılan hazırlıklara tanıklık ettik.

Türk edebiyatının önemli isimlerinden Yahya Kemal Beyatlı, Pakistan'ın bağımsızlığını kazandığı 1947 yılında Türkiye'nin ilk Pakistan Büyükelçisi olarak atanmıştır. Beyatlı, ABD Büyükelçisinden daha önce güven mektubunu sunmasının, Türkiye'ye verilen özel önemin bir göstergesi olduğunu belirtir. Bu misafirperverliği, biz de davetli olduğumuz üniversite yönetiminin sıcak karşılamalarıyla hissettik. O dönemde başkent Karaçi'ye yapılan 13 günlük yolculuk, bugün 4,5-5 saatlik bir uçuş mesafesine inmiştir.

Pakistan, geniş tarım arazilerine, genç nüfusa ve stratejik bir ticaret koridoruna sahip olmasına rağmen, istikrarsızlık, sınır sorunları, Afganistan'daki işgalin

olumsuz etkileri ve iç sorunlar nedeniyle bu avantajlarını tam anlamıyla değerlendirememektedir. Pakistan, kurulduğu günden bu yana darbeler, suikastlar, sınır çatışmaları, askerî yönetimler, terör ve göçmen sorunlarıyla mücadele etmektedir.

Pakistan'ın kurucu lideri Muhammed Ali Cinnah'tır. Ülkemizde, Ankara'da bir caddeye Muhammed Ali Cinnah'ın adının verilmiş olması ve Pakistan'ın başkenti İslamabad'da Atatürk'ün adını taşıyan bir caddenin bulunması Türkiye ile Pakistan arasındaki dostluğun ne denli derin olduğunu göstermektedir. Dost ve kardeş ülke Pakistan'da kısa da olsa bulunmaktan büyük mutluluk duyduğumu tekrar ifade etmek isterim.

Bu yazının devamında, Pakistan'da bulunduğum süre zarfında gezdiğim şehirleri ve o şehirlerde dikkatimi çeken bazı olayları ve mekânları kısaca paylaşacağım.

İslamabad'tan Bara Gali'ye...

İlk gün akşam saatlerinde başkent İslamabad'a vardık. Bizi Peşaver Üniversitesi'nden öğretim üyesi Dr. Hafız Irshadullah, Muhammed Dayem Khan ve bir güvenlik görevlisi karşıladı. Özellikle Dayem'in Türkçe biliyor olması bizim için hoş bir sürpriz oldu. Burada Irshadullah'a, Dayem'e ve sonraki günlerde bize şoförlük yapan Wahid Khan'a ilgilerinden dolayı çok teşekkür etmek istiyorum. İslamabad'da dikkatimi çeken ilk şey, neredeyse her kurumun – iş yerleri ve benzin istasyonları dâhil – önünde silahlı bir güvenlik görevlisinin bulunmasıydı. Biz misafirler için de sürekli yanımızda bulunan silahlı bir güvenlik görevlisi atanmıştı. Bu durum, güvenlik kaygılarının ne kadar önemli olduğunu açıkça gösteriyordu.

Bizi başkentteki tüm üniversitelerin ortak konukevine götürdüler. Ardından bir restorana geçtik. Dışarıdan bakıldığında oldukça lüks görünen restoranın içine girdiğimizde yoğun baharat kokusu dikkatimizi çekti. Gelen yemeklerin hepsi oldukça baharatlı olduğundan, o akşam pek rahat yemek yiyemedik. Gece boyunca arkadaşların kahvaltı saatini birkaç kez hatırlatmalarıyla, ertesi sabah güzel bir kahvaltı yaparak önceki akşamı telafi edeceğimizi umarak uyudum. Ancak sabah kahvaltı salonuna gittiğimde, masada sadece baharatlı bir omlet ve sütlü çayla karşılaştım. Aç kalmaya devam edeceğimi o an anladım. Ülkede hayvancılık yaygın olmasına rağmen kahvaltıda peynir ve zeytin bulunmaması beni şaşırttı. Pakistan'daki ilk günkü kahvaltımızdan hareketle ülkede kahvaltı kültürünün yok denecek kadar zayıf olduğunu söylersem abartmış olmam.

İlk gün İslamabad'da birkaç yeri gezme fırsatı bulduk. Şehir, sonradan başkent olduğu için tarihi açıdan çok fazla iz taşıyor. Bu sırada bize eşlik ve rehberlik eden Pak-Türk Maarif Okulları Peşaver Direktörü Mehmet Çerçikaya da ekibimize katıldı. Mehmet Hoca'ya da ilgisi ve misafirperverliği için teşekkür ederim. Kendisi, ülkemizi yurtdışında en güzel şekilde temsil etme yeteneğine sahip olduğunu

bizlere kanıtladı. Mehmet Hoca, sabah namazını Faysal Camii'nde kılmayı teklif etti ve biz de kendisine uyarak oraya gittik. Farklı ırklardan insanlarla aynı kibleye yönelmenin verdiği huzuru en üst seviyede hissettiğimizi söylemeliyim.

Faysal Camii'ne gelince, 1966 yılında Suudi Arabistan Kralı Faysal bin Abdül Aziz'in önerisiyle cami yapımına karar verilmiş. 43 ülkeden gelen 17 proje arasından, Vedat Dalokay'ın Kocatepe Camii Projesi yarışmasında birinci seçilen ama yapılamayan projesi, bu sefer Pakistan hükümetinin düzenlediği yarışmayı kazanmış. 1976'da Suudi Arabistan'dan alınan 130 milyon Suudi Riyali ile cami inşaatına başlanmış ve cami, 1986'da tamamlanmış. Tamamlanması 10 yıl süren Faysal Camii, İslam mimarisinden farklı bir tasarıma sahip olup Hz. Peygamber'in hicret sırasında kullandığı çadırdan esinlenilerek inşa edilmiş. Cami, iç ve dış avluları dâhil yüz binden fazla kişinin aynı anda ibadet edebilmesine imkân tanıyor. Yaz aylarında camilerde halıların kaldırıldığını öğrendik. Gittiğimiz dönemde Faysal Camii'nde halılar hâlâ seriliydi, ancak temizlik konusunda bazı zorluklara sebep olduğunu da fark ettim.

Faysal Camii ziyaretimizin ardından şehir merkezindeki bazı yerleri hızlıca gezdik ve sempozyumun yapılacağı Bara Gali'ye gitmek üzere yola çıktık. Gittiğimiz yol, Murree Yolu olarak biliniyor. Murree kasabası, İngilizlerin yaz aylarında Pencap ovalarındaki kavurucu sıcağın kaçmak için inşa ettikleri bir yer. Yüksek dağlar arasında uzun bir yolculuk yaparken, bunaltıcı sıcağın serin bir havaya doğru geçiş yapıyorduk. Mehmet Hoca'nın evde hazırlattığı termostaki çay ve yol kenarında satılan "kumda mısır" adlı mısırlar, açlığımızı giderdi. Bu lezzetli ve ilginç şekilde pişirilen mısırlar, dünden beri aç olan bizler için adeta bir kurtarıcı oldu. Ateşin üzerindeki sacın içine konulan tuz kızardığında, bütün olarak konulan mısırlar kısa sürede pişip, hafifçe silkelenerek yemeye hazır hâle geliyordu. Bu pişirme yöntemini ilk defa görmemiz bizim için farklı ve keyifli bir deneyim oldu.

Günlerden Cuma olduğundan yolda Cuma namazını kılmak için Murree'de durduk. Küçük bir kasaba ama kalabalık bir nüfusa sahip olduğundan merkezde bulunan bir camiye girdiğimizde yer bulmakta zorlandık. Farklı bir ülke ve insanlar olsa da aynı kibleye yönelmenin mutluluğunu hissederken ne yazık ki İslam'ın temizlik anlayışının hayata yansıtılmadığını camide de olsa üzülerken görmüş olduk. Hatta beraber gittiğimiz arkadaşın "temizlik imandandır" hadisini acaba bunlar nasıl yorumluyor dediğini hatırlıyorum. Muhtemelen kültür farklılığı olarak değerlendirmek daha mantıklıdır deyiş temizlik faslını kapatmak istiyorum. Yoksa bu konuda anlatacak çok şeyin olduğunu belirtmek isterim.

Derken Bara Gali'ye ulaştık. Sempozyumu Peşaver Üniversitesi düzenlemişti fakat sempozyum Bara Gali'de yapıldı. 1965'ten beri Peşaver Üniversitesi'nin yaz kampüsüne ev sahipliği yapan Bara Gali, gayet güzel bir orman içerisinde yer almaktaydı. Araçtan indiğimizde başta Enstitü müdürü olmak üzere kalabalık bir heyet tarafından karşılandık. Türkiye'den gelmenin farklılığını, gösterilen

hürmetten anlamıştık. Hatta Enstitü müdürü, “bizim arşivlerimizde Osmanlı’nın sıkıntı çektiği bazı dönemlerde kadınlarımızın değerli eşyalarını onlara yardım için satılığa çıkardıklarının ilanları bulunmaktadır” diyerek ülkelerimiz arasındaki tarihi bağa vurgu yapması önemliydi.

Normalde Pakistan’ın genelinde gittiğimiz Ağustos ayında son derece sıcak ve bunaltıcı bir hava hakimken Bara Gali’de gayet güzel ve serin bir hava vardı. Burası ülkemizdeki yaylalara benzeyen bir coğrafyaya ve havaya sahipti. Yaz dönemlerinde kullanılmak üzere üniversitelere ait böyle kampüslerinin olması, gayet güzel bir ilmî ortamın oluşması için takdir edilecek bir durumdu. Neticede konuşmalarımızı yaptıktan sonra katılımcılarla tanışma ve bazı konularda istişare yapma fırsatı yakalamış olmamız önemliydi.

Bara Gali’den Lahor’a...

Konuşmaların ardından, Enstitü Müdürü sempozyumun sonuna kadar kalmamızı istese de Pakistan’a gelmişken ülkenin önemli yerlerini gezme isteğimizi dile getirdik. Nihayetinde Enstitü Müdüründen izin alarak oldukça uzak bir mesafede bulunan Lahor’a gitmek üzere yola çıktık. Uzun ve yorucu bir yolculuğun ardından Lahor’a vardık. Şehirde bizi bunaltıcı bir hava karşıladı. Lahor, Pakistan’ın batı kesimindeki en büyük yerleşim birimi ve Pencap eyaletinin başkenti olup Karaçi’den sonra ülkenin en kalabalık şehridir. Gazneli Mahmud’un fetihleriyle İslamlaşmaya başlayan şehir, özellikle sufilerin yoğun faaliyetleriyle bölgenin İslam kimliğini pekiştirmiştir.

Lahor’da ilk durağımız, dünyanın en büyük camilerinden biri olan Bâdşâhî Camii oldu. Burada da tıpkı diğer yerlerde olduğu gibi halılar yoktu ve sıcak mermerler üzerinde yürüyerek caminin ihtişamlı mimarisini hayranlıkla izledik. Ancak, bu etkileyici yapıların bakımsız ve yıkık olduğunu görmek üzücüydü. Pakistan genelinde, tarihi ve kültürel yapıların bakımsızlığı bize Ziya Paşa’nın şu beyitini hatırlattı: “Diyar-ı küfrü gezdim, beldeler kâşaneler gördüm; dolaştım mülk-i İslâmı, bütün viraneler gördüm.”

Lahor’da çok sayıda cami ve türbe bulunmakta, ancak burada sadece iki önemli isme değineceğim. İlki, Pakistan’ın millî şairi olarak kabul edilen ve Bâdşâhî Camii’nin yanına defnedilen Muhammed İkbâl’dir (1877-1938). İkincisi ise düşünür, gazeteci ve Cemaat-i İslâmî lideri olan Mevdûdî’dir (1903-1979). Cenazesine bir milyondan fazla insanın katıldığı Mevdûdî, Lahor’daki evinin bahçesine defnedilmiştir. Pakistanlılar arasında “Allâme İkbâl” olarak bilinen İkbâl, her gün onlarca kişi tarafından ziyaret edilmektedir. Biz de bu ziyaretimizi gerçekleştirdik ve İkbâl’in “Maşrik harap, Mağrib ise ondan beter harabe; âlem ölüye dönmüş” sözleri ile Mevdûdî’nin, “Geçmişte dünya zulme şahit olmuştu. O zamanlar bu zulüm olarak adlandırılırdı; şimdi ise zulüm, güçlünün hakkı olarak geçerli bir felsefe oldu,” sözlerinin günümüzde de ne kadar geçerli olduğunu düşünerek oradan ayrıldık.

Lahor'da yaşadığımız en ilginç olay ise Hindistan sınırında düzenlenen töreni yerinde izlemek oldu. Dünyanın en ilginç etkinliklerinden biri olarak kabul edilen Attari–Wagah Sınır Geçit Töreni, 1959'dan bu yana her gün iki ülkenin askerleri tarafından ortaklaşa icra edilmektedir. Hindistan ve Pakistan sınırında gerçekleştirilen bu törende, askerlerin ve halkın büyük bir kalabalıkla sergiledikleri gövde gösterisi oldukça ilginçti. Hindistanlılar hareketli müzik ve marşlarla dans ederken, Pakistanlılar Kur'an okuyup hareketli marşlarla tempo tutuyorlardı. Biz de bu heyecana katılarak anı yaşamaya çalıştık.

Tören sırasında büyük bir izdiham yaşanmasına rağmen, bu programın her gün tekrarlanması oldukça şaşırtıcıydı. Pakistanlılar için bu tören, bir tür duygusal toplanma yeri olarak düşünülebilir, ancak her gün saatler süren kuyruklar ve izdihamlar, bize pek makul gelmedi. Yine de tüm zorluklara rağmen, tribünlerde Pakistanlılarla birlikte tekbir getirip "Zindabât Pakistan" (Çok yaşa Pakistan) tezahüratında bulunmak hoş bir deneyim oldu.

Lahor'dan Peşaver'e...

Yorucu bir Lahor gezisinin ardından, bu sefer Hindistan sınırından Afganistan sınırına doğru Peşaver'e gitmek üzere yola çıktık. Lahor'un 385 km kuzeybatısında yer alan Peşaver, Hayber-Pahtunhva eyaletinin merkezi olup, Kâbil Irmağı'nın kolu olan Bara kıyısında, ünlü Hayber Geçidi'nin 15 km güneyinde yer alıyor. Stratejik bir öneme sahip olan Peşaver, Afganistan, Türkistan, Güney Asya ve Ortadoğu ticaret yollarının kesiştiği bir kavşakta, İpek Yolu'nun duraklarından biri olarak önemli bir tarihe sahiptir. Halkın çoğunluğunu Peştunlar oluşturuyor ve İslamiyet'in bu bölgeye girişi, Gazneli Sebük Tegin'in 4/10. yüzyıldaki ilerlemesine dayanıyor. Sovyetlerin 1979'da Afganistan'ı işgaliyle Peşaver çevresinde büyük mülteci kampları kurulmuş, işgalin 1989'da sona ermesine rağmen yüz binlerce mülteci, devam eden iç savaş ve siyasi belirsizlikler nedeniyle Peşaver'de yaşamaya devam etmiştir. Şehir, Afganistan sınırları dışında olmasına rağmen Afgan kültürünün en önemli merkezlerinden biri hâline gelmiştir.

Peşaver'de bugüne ulaşan ve bizim de ziyaret etme fırsatı bulduğumuz en önemli tarihi eserlerden biri, Bâlâhisar Kalesi ve Babürlü Valisi Mehâbet Han tarafından 1670 yılında yaptırılan ve adını taşıyan camidir. Şehrin kalabalık merkezinde, adeta nefes almak için yapılmış bir yer olan bu cami, duvarlarına işlenmiş yazılarla ihtişamını daha da artırmış. Caminin avlusunda, suyun oradaki havuzdan elle alınıp abdest alınması da dikkat çekiciydi.

Peşaver'de ara sokaklarda dolaşırken, ikinci namazını kılmak için girdiğimiz küçük bir mescitte, Türkiye'den geldiğimizi öğrenen yaşlı bir amcanın bize ısrarla yemek ikram etmek istemesi, Türkiye'nin bu topraklarda ne kadar sevildiğini ve üzerimizdeki sorumluluğun büyüklüğünü bir kez daha gösterdi. Dünyadaki Müslümanların, Türkiye'den gelen insanlarla karşılaştıklarında gösterdikleri saygı ve sevgi, bizlere de onlara karşı insani ve İslami sorumluluklarımız olduğunu hatırla-

tıyor. Müslümanlar arasındaki sevginin pekişmesi, bugün belki de en çok ihtiyaç duyduğumuz şey. Batı'nın Müslümanlara karşı olan umursamaz tavrına rağmen, bizim bu zulümlere karşı duyarsız kalmamız düşünülemez.

Peşaver'de beni en çok etkileyen yerlerden biri, 1913 yılında kurulan Islamia College oldu. Başlangıçta bir kolej olarak kurulan bu kurum, günümüzde Pakistan'ın en prestijli üniversitelerinden biri hâline gelmiş. Üniversitenin sadece dini ilimlerle ilgilendiğini düşündüren "Islamia" adının aksine, neredeyse tüm bölümlerin bulunduğu ve önemli başarılar gösterdiği bir eğitim kurumu olduğunu öğrendik. Ayrıca, Pakistan'ın en büyük üniversitelerinden biri olan ve kütüphanesinde yüz binden fazla kitabı ve yazma eserleri barındıran Peşaver Üniversitesi de ziyaret ettiğimiz yerler arasındaydı. Şehirdeki çarpık ve hijyenik olmayan yapıların aksine, bu üniversiteler son derece düzenli ve temizdi.

Peşaver'in Türkiye açısından da tarihi bir önemi bulunmaktadır. Balkan Savaşları'ndan itibaren Osmanlılara yoğun ilgi gösteren Peşaver halkından bir grup öğrenci, Türkiye'ye gelerek Millî Mücadele'ye katılmıştır. Bu öğrencilerden bazıları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı olarak hayatlarına Türkiye'de devam etmiştir. Türkiye'nin ilk Afganistan Büyükelçisi Abdurrahman Peşâverî de bu isimlerden biridir.

Gezimizin son günü Peşaver'de geçti. Maarif Vakfı'ndan arkadaşlar ve Peşaver Üniversitesi'nden bazı hocalar bizi bir yemeğe davet ettiler. Daha önce yediğimiz baharatlı yemekler yüzünden çok istekli değildik, ancak Peşaver yemeklerinin daha az baharatlı olduğunu ve güzel ekmeklerinin olduğunu duyunca davete icabet ettik. "Hücre" adlı bir restoranda, başta dampukh ve dumatikka olmak üzere birçok lezzetli yemeği tattık. Birkaç gündür gördüğümüz hijyen sorunları ve yemeklerdeki baharat yoğunluğu iştahımızı olumsuz etkilese de o gün güzel yemekler yedik. Yemekten sonra içtiğimiz yeşil çayın da tadının fena olmadığını, olur da yolu Peşaver'e düşenlerin orada başta badem olmak üzere çerezlerden almalarını ve mangolardan yemelerini tavsiye ederek yazımı tamamlamak isterim...